વડોદરાના હૃદયમાં છુપાયેલું 175 વર્ષ જૂનું ગણપતિ ધામ

ધુંડીરાજ ગણપતિ મંદિર । લાકડાની કોતરણી, ગાયકવાડી વારસો અને મીરલ પરિવારની સંવેદનશીલ પુનઃસ્થાપન યાત્રા

વડોદરા એટલે માત્ર મહેલો, મ્યુઝિયમ અને ગાયકવાડી સ્થાપત્યોનું શહેર નહીં. જૂના શહેરની સાંકડી ગલીઓમાં આજે પણ એવા અનેક વારસાગૃહો જીવંત છે, જ્યાં ઈતિહાસ માત્ર પુસ્તકોમાં નહીં, પરંતુ લાકડાની કોતરણી, જૂના થાંભલા અને રોજની પૂજામાં શ્વાસ લે છે. આવું જ એક અદભુત અને પ્રમાણમાં અજાણ્યું સ્થળ છે વાડી વિસ્તારમાં આવેલું મીરલ પરિવારનું ધુંડીરાજ ગણપતિ મંદિર.મહાદેવ તળાવ રોડ, કોઠી ફળિયા નજીક આવેલા આ મંદિરમાં પહોંચતા પહેલાં બહારથી એક જૂની હવેલી નજરે પડે છે. પરંતુ આ હવેલીની અંદર પ્રવેશતાં જ સામે આવે છે એક અનોખું ગણેશ મંદિર–ગાયકવાડી યુગની કળા અને મરાઠી-ગુજરાતી સ્થાપત્યનો સુંદર સંગમ. આ મંદિરની સૌથી સુંદર વાત એ છે કે તેની ભવ્યતા રસ્તા પરથી તરત દેખાતી નથી. આધુનિક વડોદરાની દોડધામ વચ્ચે વાડીની સાંકડી ગલીઓમાંથી પસાર થઈને જ્યારે આ જૂના બાંધકામની અંદર પ્રવેશ થાય છે ત્યારે જાણે શહેરનો સમય થોડા સમય માટે પાછળ ફરી જાય છે.અહીં પ્રાચીન લાકડું માત્ર બાંધકામ નથી–તે કારીગરોની કુશળતાનું દસ્તાવેજ છે. ગણેશજીની મૂર્તિ માત્ર આસ્થાનું કેન્દ્ર નથી–તે પેઢીઓથી ચાલતી પરંપરાનો ભાગ છે. અને મીરલ પરિવારનું સંરક્ષણ માત્ર મંદિરની જાળવણી નથી–તે વડોદરાના એક ભૂલાઈ રહેલા સ્થાપત્ય વારસાને બચાવવાનો પ્રયાસ છે.આથી ધુંડીરાજ ગણપતિ મંદિરને માત્ર “જૂનું ગણપતિ મંદિર” કહેવું કદાચ તેની સાથે અન્યાય ગણાશે. તે વડોદરાના ગાયકવાડી યુગ, ગુજરાતી હવેલી સ્થાપત્ય, મરાઠી વાડા સંસ્કૃતિ, લાકડાની કારીગરી અને જીવંત ભક્તિ–આ બધાને એક જ જગ્યાએ જોડતું જીવંત વારસાગૃહ છે.

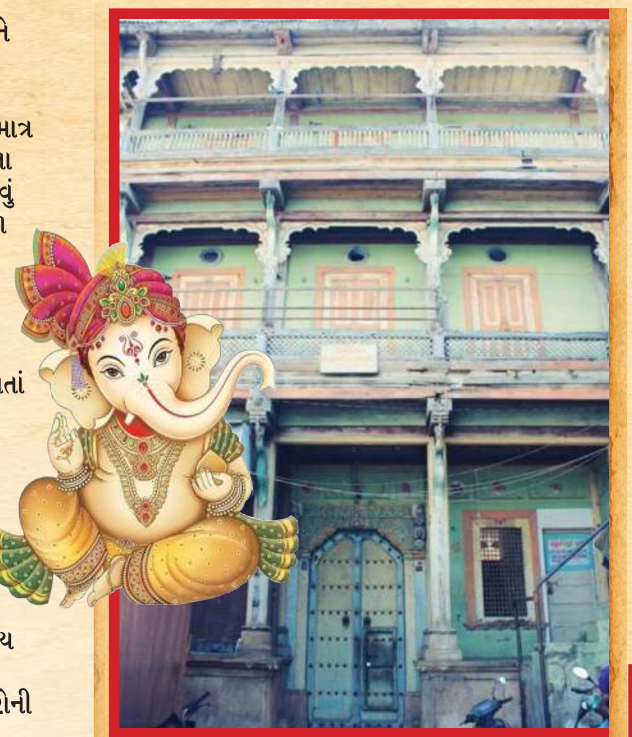

હવે વિશ્વ વારસાની દિશામાં

ધુંડીરાજ ગણપતિ મંદિરને તાજેતરમાં વધુ એક મહત્વપૂર્ણ ઓળખ મળી છે. કાઉન્સિલ ઓફ આર્કિટેક્ચરની ટીમે મંદિરની મુલાકાત લઈ તેની સ્થાપત્ય અને ઐતિહાસિક વિશિષ્ટતાને વખાણી હોવાનું અહેવાલમાં જણાવાયું છે અને તેને UNESCO World Heritage List માટે nomination તરફ આગળ વધારવાની ભલામણ કરવામાં આવી હોવાની માહિતી પ્રકાશિત થઈ છે.અહીં એક બાબત સ્પષ્ટ છે–મંદિર UNESCO World Heritage Site તરીકે જાહેર થઈ ચૂક્યું નથી.તેના nomination માટેની પ્રક્રિયા/ભલામણની વાત છે.

અહીં ગણેશજીના વાહનનું સ્થાન

સામાન્ય રીતે ગણેશજીના ચરણો પાસે જોવા મળતું તેમનું વાહન મૂષકરાજ અહીં મંદિરની બહાર એક ઊંચા માર્બલના પીઠ્ઠા પર સ્થાપિત છે. મૂષકરાજનું મુખ સીધું ગર્ભગૃહમાં બિરાજમાન ગણેશજી તરફ છે.અંદરના ગર્ભગૃહમાં ગણેશજીની સાથે રિદ્ધિ અને સિદ્ધિ તથા તેમના પુત્રો લાભ અને લક્ષની મૂર્તિઓ હોવાની વિગતો મળે છે. મૂષકરાજના બંને કાન વચ્ચેથી ગણેશજીનાં દર્શન થાય તેવી રચના પણ આ મંદિરની વિશેષતાઓમાં ગણાય છે.

વારસો ખંડિત થતો ગયો... પછી પરિવાર જ આગળ આવ્યો

સમય જતાં મંદિરના લાકડાના ભાગો, રંગકામ અને અન્ય સ્થાપત્ય તત્વો પર જર્જરિતતાની અસર થવા લાગી હતી. મંદિરના સંરક્ષણ માટે મીરલ પરિવારે સરકારી સંસ્થાઓનો સંપર્ક કર્યો હોવાના અહેવાલો પણ અગાઉ પ્રકાશિત થયા હતા.પરંતુ બહારથી પૂરતી મદદની રાહ જોવાને બદલે મીરલ પરિવારે પોતાના સ્તરે મંદિરના પુનઃસ્થાપનનું કામ હાથ ધર્યું. પરંપરાગત સાગના લાકડાની કોતરણી જાણતા કારીગરો શોધવા પણ મુશ્કેલી પડી રહી હતી–કારણ કે આવી પરંપરાગત કારીગરી જાણતા નિષ્ણાતોની સંખ્યા હવે ખૂબ ઓછી રહી છે. પુનઃસ્થાપનના કામનો મોટો હિસ્સો પૂર્ણ થઈ ચૂક્યો છે અને મંદિરના ઐતિહાસિક સ્થાપત્યને સાચવવાનો પ્રયાસ ચાલુ છે.

જાણે લાકડામાં કોતરાયેલી વાર્તા

મંદિરની સૌથી મોટી વિશેષતા તેની કારીગરી છે. લાકડાના થાંભલા અને બ્રેકેટ્સ પરની કોતરણીમાં ફૂલ-વેલ, આકૃતિઓ અને પરંપરાગત અલંકારો જોવા મળે છે. ત્રણ માળના બાંધકામમાંથી પસાર થઈને મંદિરના આંતરિક ભાગમાં પહોંચતા જૂના સમયની હવેલી જેવી રચના અનુભવાય છે.મંદિરનો સભામંડપ પણ વિશિષ્ટ છે. બે હરોળમાં ગોઠવાયેલા કોતરણીવાળા લાકડાના થાંભલા સમગ્ર જગ્યાને ત્રણ ભાગમાં વહેંચે છે. ગેલેરી અને જૂની લાકડાની રચના મંદિરને વારસાગત સ્થાપત્યનું રૂપ આપે છે.

ગાયકવાડી યુગની અમૂલ્ય ભેટ

ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક વિગતો મુજબ ધુંડીરાજ ગણપતિ મંદિરનું નિર્માણ ગોપાલરાવ મીરલ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. તેઓ ગાયકવાડી શાસનકાળમાં મહત્વના હોદ્દા પર હતા અને ગણપતિના પરમ ભક્ત ગણાતા હતા. વિવિધ સ્રોતોમાં મંદિરના નિર્માણનું વર્ષ 1844 અથવા 1849 જણાવાય છે; એટલે મંદિર આશરે પોણા બે સદી જૂનું હોવાનું કહી શકાય. મંદિર સંપૂર્ણપણે મૂળ સાગના લાકડાના બાંધકામ માટે ખાસ ઓળખાય છે. તેની રચનામાં ગુજરાતી હવેલી અને મરાઠી વાડા શૈલી બંનેની અસર જોવા મળે છે.

શહેરમાં જ્યારે ગણપતિ બાપ્પા બન્યા સૂતળીના તારથી

1949થી ચાલતી અનોખી પરંપરામાં આ વર્ષે ૧૦ કિલો સૂતળીનું સર્જન : વાંસની ટોપલીઓ અને વોર્મ વ્હાઇટ LEDથી તૈયાર થયું દેશી અંદાજનું મનમોહક ડેકોરેશન

વડોદરાનો ગણેશોત્સવ માત્ર શ્રદ્ધા અને ભક્તિનો ઉત્સવ નથી, પરંતુ અહીં સર્જનાત્મકતા, પરંપરા અને સામાજિક સંદેશનું પણ અનોખું મિલન જોવા મળે છે. શહેરના દાંડિયા બજાર વિસ્તારમાં પીરામેતા રોડ પર આવેલા દાંડિયા બજાર પ્રગતિ યુવક મંડળે આ વર્ષે ગણેશોત્સવને એક અનોખો અને પર્યાવરણમૈત્રી અભિગમ આપ્યો છે. અહીં ગણપતિ બાપ્પાની પ્રતિમા કોઈ મોંઘી કે કૃત્રિમ સામગ્રીમાંથી નહીં, પરંતુ સણની દોરી એટલે કે સૂતળીમાંથી તૈયાર કરવામાં આવી છે.આ વર્ષે બાપ્પાની પ્રતિમા સાકાર કરવા માટે અંદાજે ૧૦થી ૧૨ કિલો સૂતળીનો ઉપયોગ થયો છે. પ્રતિમાના નિર્માણ અને સજાવટ પાછળ મંડળના ૧૨થી ૧૫ જેટલા યુવાનોએ દોઢથી બે મહિના સુધી દિવસ-રાત મહેનત કરી હતી. શ્રદ્ધા સાથે સર્જનાત્મકતાનો આ સંગમ હવે વિસ્તારમાં આકર્ષણનું કેન્દ્ર બન્યો છે.

બાપ્પાથી લઈને ડેકોરેશન સુધી ‘દેશી’ ટચ

મંડળે માત્ર ગણપતિની પ્રતિમા પૂરતી જ ઇકો ફ્રેન્ડલી વિચારસરણી મર્યાદિત રાખી નથી. સમગ્ર ડેકોરેશનમાં પણ સ્વદેશી અને પરંપરાગત સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.વાંસની ટોપલીઓનો ઉપયોગ કરીને તેમાં ૯ વોલ્ટના વોર્મ વ્હાઇટ LED બલ્બ લગાવવામાં આવ્યા છે. રાત્રિના સમયે આ લાઇટિંગ સમગ્ર પંડાલને એક અલગ જ આભા આપે છે. વાંસ, સૂતળી અને ગરમ પ્રકાશનું સંયોજન પરંપરાગત સૌંદર્યને આધુનિક લાઇટિંગ સાથે જોડે છે.

આ સમગ્ર સજાવટ પાછળ અંદાજે ૧૫,૦૦૦થી ૨૦,૦૦૦નો ખર્ચ થયો છે, જે મંડળના સભ્યોના સહયોગથી પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.અહીં ભવ્યતા માટે ખર્ચાળ સામગ્રી કરતાં કલ્પના, મહેનત અને સ્થાનિક સામગ્રીને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે.

હવે સૂતળીના બાપ્પા

દાંડિયા બજાર પ્રગતિ યુવક મંડળની આ પહેલ પાછળ વર્ષો જૂની સર્જનાત્મક પરંપરા છે. મંડળ દ્વારા ૧૯૪૯થી ગણેશ સ્થાપનાની પરંપરા જાળવવામાં આવી છે. દર વર્ષે કંઈક અલગ અને વિશિષ્ટ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને બાપ્પાની પ્રતિમા તૈયાર કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.અગાઉ મંડળ દ્વારા અગરબત્તી, રાખડી, વનસ્પતિ ઘી અને દિવાસળીની સળીઓ જેવી વિવિધ સામગ્રીમાંથી ગણપતિ બાપ્પાની પ્રતિમાઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી. આ અનોખી શૃંખલામાં આ વર્ષે સૂતળીનો ઉમેરો થયો છે.સૂતળી જેવી સામાન્ય અને રોજિંદા જીવનમાં ઉપયોગમાં આવતી સામગ્રીને કલાત્મક સ્વરૂપ આપીને બાપ્પાની પ્રતિમા તૈયાર કરવી એ માત્ર કારીગરી નહીં, પરંતુ યુવાનોની કલ્પનાશક્તિ અને ટીમવર્કનું પણ ઉદાહરણ છે.“સામાન્ય સામગ્રીમાં અસામાન્ય સર્જન” – આ વર્ષે મંડળની થીમ જાણે આ વિચારને સાકાર કરતી જોવા મળે છે.

શ્રદ્ધા સાથે સર્જનાત્મકતા

ગણેશોત્સવમાં દર વર્ષે નવી થીમ અને નવી સજાવટ જોવા મળે છે. પરંતુ દાંડિયા બજાર પ્રગતિ યુવક મંડળની પહેલ એ વાત યાદ અપાવે છે કે ઉત્સવની ભવ્યતા માત્ર ખર્ચાળ સામગ્રીમાં નથી. સામાન્ય સૂતળીમાં પણ જો સર્જનાત્મકતા અને શ્રદ્ધાનો સ્પર્શ હોય તો તે બાપ્પાનું સુંદર સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે.૧૯૪૯થી ચાલતી પરંપરાને નવી પેઢીના યુવાનો પોતાની કલ્પનાશક્તિથી આગળ વધારી રહ્યા છે. આ વર્ષે સૂતળીના તારથી સાકાર થયેલા બાપ્પા વડોદરાના ગણેશોત્સવમાં માત્ર આકર્ષણ નહીં, પરંતુ સાદગી, સ્વદેશીપણું અને પર્યાવરણ પ્રત્યેની જવાબદારીનો સંદેશ પણ આપી રહ્યા છે.

જ્યાં આસ્થા સાથે ‘અંતર’માં પણ વસે છે પર્યાવરણની ચિંતા!

કારેલીબાગના વલ્લભનગરમાં નાડાછડીમાંથી સાકાર થયા બાપ્પા

વડોદરાના ગણેશોત્સવમાં ભક્તિની સાથે પર્યાવરણ સંરક્ષણનો સંદેશ આપતું એક અનોખું ઉદાહરણ જોવા મળી રહ્યું છે. કારેલીબાગની વલ્લભનગર સોસાયટી ખાતે શ્રી ગણેશ મંડળ દ્વારા છેલ્લા એક દાયકાથી પર્યાવરણમૈત્રી ગણેશોત્સવની ઉજવણી કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે મંડળે નાડાછડીમાંથી ગણેશજીની સુંદર પ્રતિમા તૈયાર કરી છે.મંડળનું આ ૧૧મું વર્ષ છે અને આ વર્ષની મૂર્તિ બનાવવા માટે અંદાજે ૮૦થી ૮૨ કિલો નાડાછડીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ અનોખી પ્રતિમા પાછળ લગભગ દોઢ મહિનાની મહેનત છે. મંડળના ૨૦થી ૨૫ યુવાનોએ એકસાથે મળી બાપ્પાને આકાર આપ્યો છે. મૂર્તિ તૈયાર કરવા પાછળ આશરે રૂ. ૧૬,૭૦૦નો ખર્ચ થયો છે. વલ્લભનગર સોસાયટીના શ્રી ગણેશ મંડળની આ ૧૦ વર્ષ જૂની પરંપરા સાબિત કરે છે કે ગણેશોત્સવની ભવ્યતા માટે કૃત્રિમતા જરૂરી નથી. કુદરતમાંથી મળેલી સામગ્રી, યુવાનોની સર્જનાત્મકતા અને પર્યાવરણ પ્રત્યેની જવાબદારી–આ ત્રણેયનું મિલન થાય ત્યારે ભક્તિ વધુ અર્થપૂર્ણ બની શકે છે.

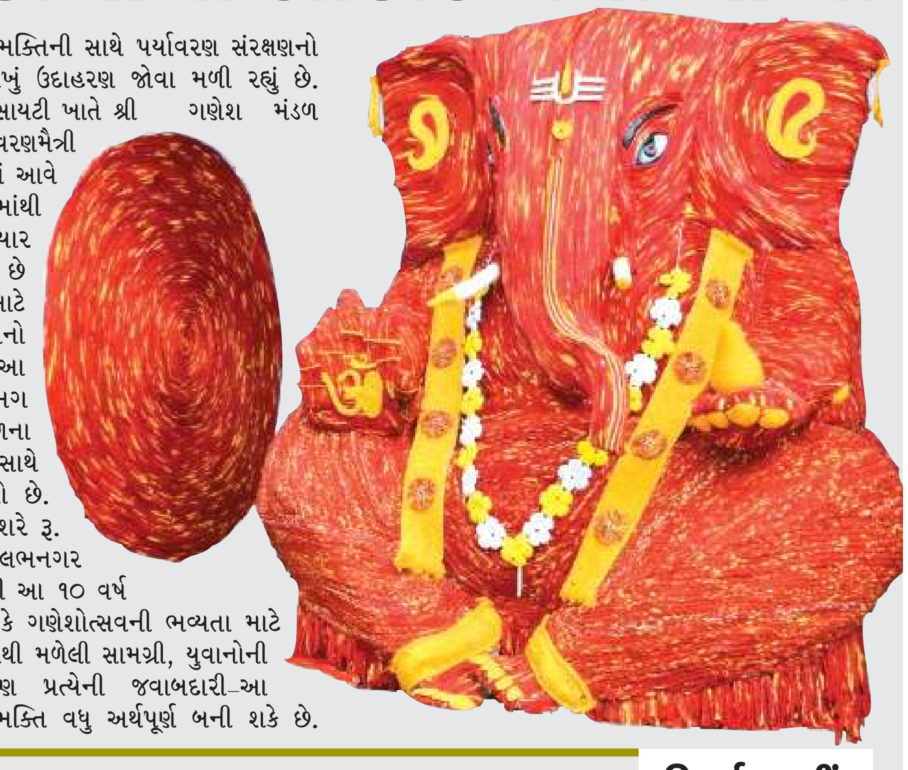

₹16700	10	80	25
મૂર્તિ તૈયાર કરવા પાછળનો ખર્ચ	વર્ષથી જળવાતી પર્યાવરણમૈત્રી પરંપરા	કિલોથી વધુ નાડાછડીનો ઉપયોગ	યુવાનોની મહેનત રંગ લાવી

દર વર્ષે સામગ્રી બદલાય, સંદેશ એક જ રહે – ‘પ્રકૃતિ બચાવો’

“બાપ્પા આવે છે શ્રદ્ધા જગાડવા અને પર્યાવરણ બચાવવાનો સંકલ્પ પણ અપાવી જાય છે.”

શ્રી ગણેશ મંડળની ખાસિયત એ છે કે અહીં દર વર્ષે ગણેશજીની પ્રતિમા માટે અલગ-અલગ કુદરતી સામગ્રી પસંદ કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે નાડાછડીને કલાત્મક સ્વરૂપ આપી બાપ્પાની પ્રતિમા તૈયાર કરવામાં આવી છે. ગત વર્ષે મંડળે વડવાઈઓ, પડિયા-પતરડા અને નાળિયેરની છાલ જેવી કુદરતી સામગ્રીનો ઉપયોગ કર્યો હતો. એટલે અહીં મૂર્તિ બનાવવાની પ્રક્રિયા માત્ર સર્જનાત્મકતા પૂરતી સીમિત નથી, પરંતુ દર વર્ષે એક નવી કુદરતી સામગ્રી લોકો સમક્ષ રજૂ કરીને પર્યાવરણમૈત્રી ગણેશોત્સવનો વિચાર પહોંચાડવાનો પ્રયાસ છે.નાડાછડી જેવી કુદરતી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને મંડળ એ સંદેશ આપે છે કે ભક્તિ અને પર્યાવરણ સંરક્ષણ એકબીજાના વિરોધી નથી. ઉત્સવની ઉજવણી પણ થઈ શકે અને પ્રકૃતિ પ્રત્યેની જવાબદારી પણ નિભાવી શકાય.

વિસર્જન નહીં, સંકલ્પનું જતન

આ પહેલની સૌથી વિશિષ્ટ બાબત માત્ર કુદરતી સામગ્રીમાંથી મૂર્તિ બનાવવાની નથી. મંડળ દ્વારા ગણેશજીનું વિસર્જન કરવામાં આવતું નથી. આ નિર્ણય દ્વારા વિસર્જનથી પર્યાવરણ પર થતી સંભવિત અસરને ટાળવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.છેલ્લા ૧૦ વર્ષથી મંડળે આ પરંપરા સતત જાળવી રાખી છે. યુવાનોની મહેનતથી તૈયાર થતી દરેક મૂર્તિ જાણે એક જીવંત સંદેશ બની જાય છે. વલ્લભનગરના આ બાપ્પા માત્ર સોસાયટીમાં સ્થાપિત મૂર્તિ નથી, પરંતુ શહેરના અન્ય ગણેશ મંડળો અને પરિવારો માટે પણ એક વિચાર રજૂ કરે છે: પરંપરા જાળવીને પણ પર્યાવરણની રક્ષા કરી શકાય.